

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Alena Jaklová, *Čechoamerická periodika 19. a 20. století*, Academia, Praha 2010, 639 s., ISBN 978–80–200–1810–6.

Alena Jaklová, profesorka Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, se analýze tiskovin vydávaných občany českého původu ve Spojených státech amerických věnuje dlouhodobě a soustavně¹. V roce 2006 vydala knižně výsledek první fáze svého výzkumu, v níž se zaměřila na období od 60. let do konce 19. století². Tato publikace měla 333 stran; od té doby však autorka rozšířila záběr svého výzkumu ještě na celé 20. století a vydala souhrnnou monografii s názvem *Čechoamerická periodika 19. a 20. století* a s úctyhodným rozsahem 639 stran včetně bohatých příloh (tentokrát v nakladatelství Academia v Praze, v roce 2010).

Tématem, kterému A. Jaklová věnovala tolik času a pozornosti, se samozřejmě už zabývala řada dalších odborníků. Jak je zřejmé z obsáhlé bibliografie v její knize, vstoupila tu do diskurzu, který už před ní nebo paralelně s ní utvářeli lingvisté (z českých Čechů zejména K. Kučera; z amerických Čechů, resp. Češek lze uvést známá jména V. M. Henzlové, J. Rakušanové nebo E. Eckertové), ale také např. literární vědci (V. Papoušek), historici (J. Polišenský, L. Šatava), etnologové, sociologové aj. Sama autorka také brzy zjistila, že v tomto prostoru nevystačí jen s lingvistickou metodologií³. Opírala se o výsledky dosavadních bádání, ale správně usoudila, že téma vyžaduje soustředěné, monografické, mezioborově orientované zpracování. O závažnosti tohoto výzkumu totiž nelze pochybovat – vždyť podle svědomitě uváděných čísel se do USA postupně vystěhovalo nejméně půl milionu Čechů; dnes tam podle sčítání lidu žije zhruba 1,5 milionu občanů, kteří se hlásí k českému původu; a periodik, která Češi ve sledovaném období v Americe vydávali, autorka napočítala asi 700 v češtině a 100 v angličtině!

Interdisciplinární a široce komunikační zaměření umožnilo Aleně Jaklové rozvíjet před čtenáři monografie barvitý, vývojově odstíněný a v úhrnu i dramatický příběh české emigrace do USA a života několika generací Čechů v Americe, jak ho

¹ Srov. už její dvojdílnou studii *První čechoamerická periodika, jejich jazyk a styl* („Naše řeč” 2001, roč. 84, s. 245–252; 2002, roč. 85, s. 1–10).

² *Čechoamerická periodika 19. století*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006; srov. recenzi Š. Tůmové v „Naši řeči” 2008, roč. 91, s. 45–46.

lze sledovat ze stovek vydávaných tiskovin. Odehrává se před námi mnohaletý zápas přistěhovaleckých rodin s novým prostředím a často zcela neznámým jazykem; zápas provázený zpočátku a v první generaci sebezáchovným úsilím o záchranu a udržení národní identity a etnické specifiky; zápas založený zprvu na vlasteneckých a nacionalistických představách českého národního obrození a na idejích panslavismu. Součástí tohoto úsilí je i pěstování aktivního vztahu k rodnému jazyku, přenos českých místních jmen do nového prostředí; a také vydávání nesčetných tiskovin v češtině (s příznačnými názvy jako *Čech, Čechoslovan, Slovan, Slávie, Národ, Vlastenec*) a uveřejňování hojných zpráv o dění v Evropě, především ve „staré vlasti”.

Autorka rozfázovala celý příběh do řady období, spojených většinou s jednotlivými přistěhovaleckými vlnami, ale i s tím, jak se Češi postupně sžívali s novým americkým domovem. Už na konci 19. století, v dalších generacích přistěhovaleckých rodin znalost češtiny a vztah k českému národu postupně mizí (také periodika už získávají názvy jako *Amerika, Amerikán, Chicagské listy* nebo *New Yorkský dělník*); lpění na původní identitě je nahrazováno „dvojitou identitou” a postupnou identifikací Čechů s vytouženou americkou demokracií. Pak sice přichází nával imigrantů na počátku 20. století a „zlatá léta českého etnického života” do roku 1920; dále však už v průběhu 20. století ve Spojených státech češtiny, českých spolků i v češtině vydávaných listů nezadržitelně ubývá (ty, které nově vznikají, většinou záhy zase zanikají). České komunity se rozkládají, obyvatelstvo českého původu prochází sociální diferenciací a rozptyluje se ve velkoměstech. V souvislosti s posledními vlnami českých exulantů (hlavně po r. 1948 a 1968) se příběh završuje diferenciací tradičních periodik krajanských (mají už jen lokální a praktický význam, stále více do nich proniká angličtina) a periodik exilových, resp. postexilových. Ta vydávají čerství přistěhovanci (opět první generace), jejich čeština je dosud perfektní a nepoznamenaná interferencí, orientace převážně politická a protikomunistická. Od vzniku samostatné Československé republiky v r. 1918 dochází i v USA ke sblížení a spolupráci Čechů a Slováků, v českých listech se objevuje slovenština; česko-slovenský aspekt ústředního tématu by možná stál za samostatnou pozornost.

Hned na prvních stránkách monografie se autorka musela vyrovnat s nelehkým úkolem: „udělat pořádek” v nezbytném pojmosloví a terminologii. S oporou o různé prameny (zejména práce L. Šatavy) se pokusila objasnit, co je *migrace (přemístování, přesídlení)*, *imigrace (přistěhovalectví)* a *emigrace (vystěhovalectví)*. K tomu přistupují termíny *exil, exulantsví* (emigrace z politických nebo náboženských důvodů) a vyloženě nucená emigrace, tj. *vyhoštění, vyhnání*. Příslušné osoby jsou *migranti, emigranti* nebo *imigranti, exulanti, vyhnanci, uprchlíci* či dokonce *psanci*. Kromě migrace dobrovolné a nucené se rozlišuje migrace vnější a vnitřní, primární a sekundární, konzervativní a inovační... Neméně složitá je diferenciací termínů postihujících přizpůsobování imigrantů novému prostředí, proces jejich *integrace*: při *adaptaci* či *akomodaci* se ještě zachovává etnokulturní profil minority, při *akulturaci* se už kulturní modely mění a při *asimilaci* nastává postupná *identifikace* příslušníků *enkláv*

a *diaspor* s dominantním okolním etnikem, kulturní *nivelizace* – v tomto případě *amerikanizace* české menšiny. A ještě jedna obdobná vývojová linie: z *Čecha*, českého imigranta se v průběhu těchto procesů stává *americký Čech*, *Američan českého původu*, *Čechoameričan* (až posléze nejspíš *Američan*). Odtud i termín zvolený A. Jaklovou „čechoamerická periodika“. Za nepatrné zastavení stojí i druhá složka tohoto spojení: pod *periodika* autorka zahrnuje nejen noviny a časopisy, ale i různé věstníky, kalendáře apod.

U periodik ještě zůstaňme, neboť velká péče a přesnost, jakou autorka věnovala představení české krajanské a exilové žurnalistiky v Americe, si to zaslouží. Předložila obsáhlé soupisy snad všech periodik (i přes zmatky, ke kterým docházelo při jejich vydávání, přesto, že některé listy brzo zanikaly, byly obnovovány atd.) a dokonce i soupis soupisů už existujících. Shromáždila údaje o tom, kde, kdy a jak byla periodika vydávána (jako deníky, týdeníky, měsíčníky atd.). Přiblížila i některé vydavatelské osobnosti, počínaje legendární postavou Vojty Náprstka. Ukázala ve vývojových proměnách hlavní typy časopisů: všeobecné, politické, kulturní, zábavné, humorné a satirické, odborné a stavovské (např. farmářské); postupně vznikaly i časopisy speciálně zaměřené na literaturu, sport, určené ženám či dětem. S tím souvisela i funkce jednotlivých tiskovin a převládající témata: funkce ideová a národně reprezentativní (pěstování národního uvědomění, vlastenectví); funkce vzdělávací a orientační (poskytování praktických informací pro život v novém prostředí); funkce persvazivní a v neposlední řadě zábavná. Sledována je i zajímavá diferenciací žánrová: defilují před námi zprávy, oznámení; texty vzdělávací a výchovné, naučné a prakticky odborné; beletrie, hlavně četba na pokračování založená na dobových syžetových schématech (příběhy romantické, sentimentální či dobrodružné); také básně; ze zábavných a humorných žánrů např. oblíbené soudničky, epigramy, karikatury; a výrazně zastoupené inzeráty a reklamy. K tomu postupně přibývají dopisy čtenářů, životopisy a memoáry výrazných čechoamerických osobností, ale také texty úvahové (úvodníky, komentáře), kritiky a náznaky reportáží. Žánry jako esej nebo fejeton se ovšem objevují poměrně málo; to spíše se časem setkáme s postupy bulvární žurnalistiky.

Diferenciací podle myšlenkových proudů ukazuje, že vydavatelé profilovali svá periodika jako katolická, evangelická, socialistická (dělnické časopisy); později také podle toho, zda se noví obyvatelé USA přiklonili k demokratům či republikánům. A k pojmově terminologické problematice nás opět vrací termín *volnomyšlenkáři* (jako ekvivalenty figurují též *svobodomyšlní*, *ateisté*, *antiklerikálové*, *liberálové* nebo *racionalisté*). Autorka přinesla i řadu postřehů o proměnách stylu těchto periodik: kvality jako emotivnost a někdejší rétorický patos později ustupovaly věcnosti a střízlivosti. I když zpočátku byli mnozí vydavatelé ovlivněni předními českými žurnalisty (hlavně K. Havlíčkem a J. K. Tylem), ještě dlouho se nedalo mluvit o vyhraněném publicistickém stylu – šlo spíše o „nedokonalý styl odborný“.

A teď se konečně dostávám k jádru věci, a snad i celé publikace (i když ta je založena mnohostranně): k tomu, co A. Jaklová zjistila o podobě a proměnách češtiny

v těchto periodických tiskovinách. Shrnutě a zjednodušeně asi lze říci, že jazyk a styl těchto textů je utvářen několika hlavními tendencemi. Jednak je to konzervativní tendence k uchování starobylé (téměř humanistické) podoby češtiny, jak si ji vystěhovalci po polovině 19. století přinášeli z českých zemí – češtiny poznamenané četnými stopami latiny a němčiny. Dále je to tendence k amerikanizaci užívané češtiny, která je stále více ovlivňována americkou angličtinou. A další výrazná tendence: po delší době nebo u dalších generací amerických Čechů se snižuje kompetence hlavně v oblasti českého psaní; Čechoameričané už disponují jen (okleštěnou) mluvenou češtinou, dochází k rozkolísání normy a k útvarové nivelizaci, to se projevuje míšením češtiny spisovné s prvky obecné češtiny a různých nářečí... Zde autorka využila metodu srovnávací (pohyb mezi češtinou, latinou, němčinou a angličtinou) a metodu stratifikační: cením si toho, že si nevšimla pouze nejnápadnějších prostředků lexikálních, případně tvaroslovných, ale že systematicky sledovala i syntax zkoumaných textů. Projevy těchto tendencí mohla A. Jaklová přesvědčivě ukázat i díky tomu, že porovnávala jazyk těchto periodik s jazykem tiskovin vydávaných ve stejné době v Čechách.

Od 60. let 19. století lze v čechoamerickém tisku registrovat četné lexikální amerikanismy (výrazy přejímané spolu s osvojováním nových skutečností); někdy mají podobu citátovou, jindy jsou v různé míře počešťovány. Píše se *lunch* i *luňč*, *mortgage* i *morkyč*, také *kadyč* (*cottage*) aj. Třeba z anglického *scab* (*stávkokaz* ‘rušit stávku prací’) vzniká *skébovat*, *skébský*. Lexikálních germanismů není mnoho (zřejmě výsledek českého purismu). Tvarosloví je archaické: genitiv záporový, zpočátku ještě i plusquamperfektum (*byli přišli*), koncovky *-ti* (u infinitivu), *-ův* (*poslancův bylo mnoho*), *-ové* (*národové*, *státové*), tvar *jest/jestí*. V syntaxi převládá složitá hypotaxe, konstrukce přechodníkové a infinitivní (*tváří se býti mrtvým*), opisné pasivum (*na jeho nabídku nebylo odpověděno*). Postupně však proniká parataxe, mizí periody, větné celky se zkracují. Shodný přívlastek, hlavně zájmený, následuje často za substantivem (*s manželem svým*, *slavnost tato*); lze však zachytit též bohatě rozvítené shodné atributy v antepozici. Koncové postavení slovesa může být ovlivněno i němčinou. Syntaktické kalky se týkají hlavně slovesných vazeb, převádí se z němčiny (*pochybovat na něčem*) i z angličtiny (*ptát se pro něco*, *přijít do schůze*). Výrazným syntaktickým amerikanismem je slovosledná inverze nominativu jmenovacího (*Market ulice*). Amerikanizovaný pravopis se projevuje množstvím velkých písmen v názvech (*Americké Listy*).

A jak postupně u amerických Čechů ubývá kompetence, přibývá česko-anglické interference. Objevuje se kolísání v rodě substantiv, nesprávná vidová diferenciací, pisatelé nerozlišují adjektiva a adverbia. Tato čeština se zbavuje flexe; užívá nadbytečné zájmené podměty a zájmeno *ten* přibližuje určitému členu; nezná zájmeno *svůj*. Množí se v ní spojení sémanticky oslabeného slovesa s dějovým doplněním (*měli tance*, *dostali děst*, *dávali jim prohlídku*). Snáší ve větě jen jediný zápor. Nahrazuje vedlejší věty participiálními konstrukcemi založenými na slovesných adjekti-

vech (*cítící, trpící*) a posiluje tak jmenný a kondenzovaný charakter českého textu. Interpunkce se dostává na nenáležitá místa (např. za počáteční příslovecné určení), zatímco před větou vedlejší mnohdy čárka chybí. Slovosled nezřídka vypadá asi takto: *Okresu Bexar Českého Dědicví Spolek...* Přibývá vazebných kontaminací a anakolutů. Zde už se dá skutečně mluvit o svérázně variantě češtiny.

Kritických připomínek k recenzované monografii lze uvést jen málo, mají okrajový charakter a mohou být diskutabilní. Rozsahem monografie a jejím členěním do oddílů podle vývojové periodizace je způsobeno, že se občas něco opakuje – např. výklad o třech generacích amerických Čechů se vrací několikrát, stejně tak i informace o kvótách, jež od roku 1921 omezily počet přistěhovalců, nebo o tom, že „Chicago se stalo do roku 1900 po Praze a Vídní městským centrem s třetí nejpočetnější českou populací na světě” (s. 46 a 308). Na s. 316 a 319 se opakuje naprosto tentýž odstavec. Na s. 214 jsou „pražská čeština” a „spisovná hovorová čeština” označeny jako *útvary*; pokud se tím myslí útvary národního jazyka tak, jak jsme zvyklí tento termín používat, není zde asi na místě. A ještě mě zarazily (s. 285) příklady na pronikání nestandardních, nespisovných prvků do jazyka analyzovaných periodik. Podle autorky je tu zastupují „především obecněčeské prvky morfologické”, méně často „obecněčeské jednotky lexikální”; a mezi příklady je např. archaický výraz *ženština* nebo hyperkorektní tvar *kdyby jsme* (podobně i na s. 405 *mohl by jste*). Také ve spojení *nechtě jistou půdu pod nohami* je tvar „pod nohami” hyperkorektní a celkem logicky zapadá do kontextu navozeného přechodníkem. Jde však opravdu ve všech těchto případech o obecnou češtinu?

Je tedy zřejmé, že lingvistická profese A. Jaklové se při prezentaci výsledků výzkumu dostatečně prosadila a nijak neutrpěla nutností ponořit se i do studia prací historických, etnografických či sociologických. Kromě už uvedených lingvistických metod využila autorka i přístupy sociolingvistické a s pomocí zkoumaného materiálu např. přesvědčivě rozlišila *střídání, přepínání a míšení kódů*. Práci si nijak neulehčila: stačí si představit, kolik knihoven a různých institucí musela kvůli pořízení materiálu kontaktovat, nebo jak náročné bylo sestavení rejstříku periodik, osob i pojmů. V jejím případě se potvrdilo, že je výhodné, když badatel během svého vědeckého života vystředá více témat: Alena Jaklová při zkoumání čechoamerického tisku mohla zároveň zkusit zkušenosti z výzkumu jihočeských dialektů a slangů, česko-německých jazykových kontaktů a interkulturní komunikace, stylu publicistických a reklamních textů, ale i češtiny barokních kázání. Díky této připravenosti se jí podařilo zvládnout náročné téma s přehledem, a navíc (přes množství shromážděných fakt) nabídnout čtenářům zajímavou publikaci, s množstvím názorných ukázek i atraktivních obrázků⁴.

Jana Hoffmannová, Praha

⁴ Recenze vznikla v rámci projektu podporovaného Grantovou agenturou České republiky pod č. 405/09/2028.